

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамытудағы тиімді әдістер

ЖАРИЯЛАНДЫ
28.10.2025

ТІРЕК СӨЗДЕР

ата-ана серіктестігі, әңгімелеу, диалогтік өзара әрекет, көптілді орта, мектепке дейінгі жастағы балалар, ойын арқылы оқыту, сөздік қор, тіл дамыту, фонематикалық есту

СІЛТЕМЕ

<https://bilimger.kz/183579/>

Рахмет Дана Рахметқызы

Тәрбиеші

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамыту үдерісін жетілдіруге арналған тиімді әдістердің теориялық-әдістемелік негіздері талданады. Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (ҚР МЖМБС) және үлгілік бағдарламаларды іске асыру жөніндегі нұсқаулық талаптары негізге алына отырып, тіл дамытудың мақсатты бағыттары, сөйлеу мәдениетінің құрамдастары, сөйлеу әрекетін ойын және зерттеуге негізделген ортада ұйымдастыру жолдары мен мониторинг тәсілдері жүйеленеді. Орыс тіліндегі классикалық әрі заманауи зерттеулер (О.С. Ушакова, М.М. Алексеева, Б.И. Яшина және т.б.) бойынша диалогтік өзара әрекет пен «диалогтік оқу/оқылым» (диалогическое чтение), әңгімелеу мен баяндау дағдыларын қалыптастыру, ойын және драмаландыру арқылы тілдік белсенділікті арттыру, фонематикалық есту мен дыбыстық мәдениетті дамыту, сөздік қорды жүйелі байыту және көптілді ортаны педагогикалық тұрғыда басқару мәселелері нақты мысалдармен сипатталады. Ұсыныстар мектепке дейінгі ұйым педагогтері, әдіскерлер және білім беру менеджерлері үшін тәжірибеге бейімделген.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі жастағы балалар, тіл дамыту, диалогтік өзара әрекет, әңгімелеу, ойын арқылы оқыту, фонематикалық есту, сөздік қор, көптілді орта, ата-ана серіктестігі.

КІРІСПЕ

Мектепке дейінгі кезең – тілдік қабілет, коммуникативтік құзыреттілік және танымдық белсенділіктің қарқынды қалыптасатын сензитивті шағы; дәл осы шақта тіл – баланың әлеуметтік-эмоциялық дамуымен, ойлаумен және мәдени сәйкестігімен тұтас байланыста дамиды. ҚР МЖМБС сөйлеу дамуын тәрбиелеу мен оқытудың өзекті бағыты ретінде айқындап, сөздік қорды байыту, байланыстырып сөйлеуді дамыту, дыбыстық мәдениет пен фонематикалық естуді қалыптастыру, кітап мәдениетімен таныстыру, сөйлеуді қарым-қатынас пен мәдениет құралы ретінде меңгерту секілді міндеттерді нақтылап береді. Үлгілік бағдарламаны іске асыру жөніндегі нұсқаулықта заттық-дамытушы ортаны тілдік белсенділікке шақыратын форматта ұйымдастыру, ойын мен зерттеуге негізделген жұмыс түрлерін сабақ пен күн тәртібіне кіріктіру, нәтижелерді мониторинг жүргізу талаптары көрсетілген. Ресейдің ФГОС ДО құжаттары да сөйлеу дамуының мазмұндық желілерін осыған ұқсас бағыттар бойынша жүйелей отырып, диалогтік және монологтік сөйлеуді, фонематикалық естуді, кітапқа қызығушылықты және сөзді аналитико-синтетикалық өңдеуді мектепке дейінгі жаста қалыптастыруды міндеттейді.

ДИАЛОГТІК ӨЗАРА ӘРЕКЕТ ЖӘНЕ «ДИАЛОГТІК ОҚУ»: ТІЛДІК БЕЛСЕНДІЛІКТІ ТАБИҒИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖАҒДАЙЫНДА КҮШЕЙТУ

Тіл дамытудың тиімді өзегі – ересек пен баланың, сондай-ақ балалардың өзара диалогінде жүзеге асатын мағыналы қатынас; мұнда педагог ашық сұрақтар, қайта бағыттаушы репликалар, модельдік сөйлемдер арқылы баланың бастамасын ынталандырып, кезекпен сөйлеу, сұрақ қою, нақтылау, келісу/келіспеу мәдениетін тәжірибеде бекітеді. Диалогтік оқу (диалогическое чтение) кезінде көркем мәтінді біржақты «оқып беру» емес, мәтін айналасындағы сұрақ-жауап, болжам, кейіпкер әрекетін бағалау, иллюстрациямен және заттық-дамытушы ортамен байланыстырылған қысқа ойындық әрекеттер жүзеге асады; бұл тәсіл сөздік қорды белсендіреді, синтаксистік құрылымдарды табиғи ортада бекітеді және сөйлеуге ынталылықты арттырады. Отандық стандарттар мен ресейлік әдістемелік еңбектер диалогтік қарым-қатынасты сөйлеу дамуының жетекші шарты ретінде айқындап, педагог репликасының сапасы мен орта архитектурасына ерекше мән береді, ал Ушакова мен әріптестерінің еңбектері диалогтік сөйлеуді ойындық жағдаяттар, бірлескен тапсырмалар және драмаландыру арқылы кезеңдеп қалыптастырудың практикалық үлгілерін ұсынады.

ӘҢГІМЕЛЕУ ЖӘНЕ БАЯНДАУ ДАҒДЫЛАРЫ: ОҚИҒАЛЫҚ

ОЙЛАУДЫ ҚҰРЫЛЫМДАУ ЖӘНЕ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Баланың мәтін құрау, оқиғаны тізбектеу, себеп-салдар байланысын танып, оны тілде білдіру қабілеті – байланыстырып сөйлеудің іргелі көрсеткіші; бұл дағдыларды қалыптастыру үшін оқиға карталары, реттелген иллюстрациялар, «кім? қайда? қашан? не істеді? неге?» типіндегі тірек сұрақтар, кейіпкер көзқарасын ауыстырып баяндау (рольдік баяндау) және «аяқталмаған ертегіні» толықтыру сияқты әдістер қолданылады. Ушакова-Струнина мектебі әңгімелеу дағдыларын жүйелі түрде қалыптастыруды лексиканы кеңейтумен, грамматикалық тұлғаларды байыту және мәтіннің құрылымдық бөлшектерін (басы-дамуы-шешімі) мақсатты түрде оқытумен бірлікте қарастырады; мұндай бірлік когерентті сөйлеуді айтарлықтай орнықтырады. Алексеева мен Яшинаның классикалық оқу құралында да дошқорлық кезеңдегі әңгімелеу құралдары ретінде бейнелік материалдар, қимылдық демонстрациялар, заттық әрекеттерді сөзбен сүйемелдеу және драмаландыру ұсынылады, бұл тәсілдер семантикалық желілер құруға көмектеседі.

ОЙЫН ЖӘНЕ ДРАМАЛАНДЫРУ АРҚЫЛЫ ТІЛ ДАМУЫ: СИМВОЛДЫҚ ӘРЕКЕТ ПЕН РӨЛДІК ДИАЛОГТЫҢ ӘЛЕУЕТІ

Мектепке дейінгі жаста ойын – жетекші әрекет, демек сөйлеуді дамытуда ойын мен драмаландыруды орталық технология ретінде қарастыру қажет; рөлдік ойындарда балалар сөйлеудің прагматикалық аспектілерін – өтініш, келісу, бас тарту, негіздеу, қайталау және нақтылау – табиғи түрде меңгереді, ал сюжеттік линиялар мен ережелерді келісу әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларды жетілдіреді. Диалогтік репликаларды үлгілеу, «тілдік карталар» арқылы рөлдегі сөздікті алдын ала бөлу, «міндет-ресурс-нәтиже» принципімен қысқа тапсырмалар беру ойынның сөйлеуге бағытталған мазмұнын күшейтеді. Классикалық және заманауи зерттеулер ойынның сөздік қорды, тілдік бастаманы және байланыстырып сөйлеуді арттырудағы рөлін нақтылайды; сөздік белсенділік индексі (баланың өз бетінше қолданған жаңа сөздер саны, күрделі синтаксистік құрылымдар үлесі) қобалжытусыз бақылау парақтарымен белгілеу ұсынылады, ал ФГОС ДО сөйлеу дамуын білім салаларына кіріктіре құруды талап етеді.

ДЫБЫСТЫҚ МӘДЕНИЕТ ПЕН ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ЕСТУДІ ДАМУЫ: ЕРТЕ САУАТ АШУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫН ҚАЛАУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗІ

Сөйлеудің дыбыстық мәдениеті мен фонематикалық есту – ерте сауат ашудың

іргетасы; дыбысты ажырату, буындап айту, ырғақ-интонацияны сезіну, дыбыс-әріп сәйкестігін тану сияқты дағдыларды дамытуға бағытталған қысқа, ойындық жаттығулар (дыбысты тыңдап табу, буындық қимылдар, ұйқас табу, ырғақтық соққы, «дыбысты ұстап ал» белсенділігі) балалардың сөйлеу қабылдауын жүйелейді және артикуляциялық аппаратын жаттықтырады. ФГОС ДО-ның «речевое развитие» бағыты фонематикалық естуді, дыбыстық-өліптикалық талдауды және интонациялық мәдениетті сөйлеу саласының құрамдасы ретінде атап өтеді; методикалық еңбектер дыбыстық мәдениетті ойын арқылы дамытуда ересек сөзі мен эталондық дыбыстаудың сапасына, көрнекілік пен қимыл-қозғалыс кірігуіне ерекше мән береді, сондай-ақ жаттығуларды сөз мағынасы мен күнделікті жағдаятпен байланыстыруды ұсынады. Қазақстандық әдістемелік нұсқауларда да сөйлеудің дыбыстық мәдениетіне қатысты жұмыс түрлерін аптадық жоспарға тұрақты енгізу, жас ерекшелігіне қарай жүктемені теңгеру және қауіпсіздікті сақтау талаптары нақтыланған.

СӨЗДІК ҚОРДЫ ЖҮЙЕЛІ БАЙЫТУ: СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨРІСТЕР, ТАҚЫРЫПТЫҚ ЛЕКСИКА ЖӘНЕ БЕЛСЕНДІ ҚОЛДАНУ

Сөздік қорды дамытуда биылғы оқу кезеңіне сәйкес тақырыптық лексиканы (үй-тұрмыс, табиғат, кәсіптер, көлік, мейірім/қарым-қатынас формулалары) семантикалық өрістер арқылы ұйымдастыру, синоним-антоним-жалпылаушы атауларды нақты жағдаяттарда қолдану және сөзді белсенді қорда бекіту үшін «әңгіме – ойын – шығармашылық өнім – рефлексия» циклын құру тиімді. Қазіргі зерттеулер сөздік қордың байытылуы тек сөздерді атау емес, оларды прагматикалық қолдануға ауыстырумен нәтижелі болатынын, яғни бала сөзді диалогте, тапсырмада, ойындық проблеманы шешуде пайдаланғанда ғана белсенді қор күшейетінін көрсетеді; сондықтан әр жаңа сөзді бірнеше арнада (тыңдау-айту-қимыл-жасау-суреттеу) кездестіру маңызды. Тәжірибеде «сөз апталығы», «таңғы лексикалық минут», «сөзді тап-қолданып көр», «сурет-сөз-әрекет» карталары, заттық әрекеттерді сөзбен сүйемелдеу, «кейіпкер сөздігі» (драмаландырумен) сияқты әдістер жүйелі нәтиже береді; мониторинг үшін белсенді сөздік корпусын тіркейтін жеке «сөз карталары» жүргізіледі.

КӨПТІЛДІ ОРТА ЖӘНЕ АТА-АНАМЕН СЕРІКТЕСТІК: ТІЛДІК ДАМУДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЭКОЖҮЙЕДЕ ҚОЛДАУ

Қазақстанның екі/көптілді контексінде балабақшадағы тілдік саясат ана тілін тірек етіп, екінші тілді жас ерекшелігіне сай ойындық жағдаяттарда, ән-санамақтар мен қимылдық әрекеттер арқылы біртіндеп енгізуді көздеуі тиіс; мұндай тәсіл баланың эмоциялық қауіпсіздігін сақтап, ауысу-аралық кодты (code-switching) табиғи қалыпта реттеуге көмектеседі. ҚР МЖМБС пен үлгілік нұсқаулықта тіл саясаты баланың жас мүмкіндіктеріне, сөйлеу тәжірибесіне және заттық-дамытушы ортаның қолжетімділігіне

сүйеніп, ата-анамен жүйелі байланыс арқылы іске асуы керектігі баса айтылады; әдістемелік нұсқау хаттарда (ҰБА) да тілдік нәтижелерді бақылау парақтары, ата-ананы тілдік ойындарға тарту, үйде «қысқа тілдік минуттарды» (оқиға айту, кітаппен өзара әрекет, тұрмыстық диалог) ұйымдастыру ұсынылады. Ресейлік стандарттағы (ФГОС ДО) «речевое развитие» бағыты кітап мәдениетімен таныстыруды және түсініп тыңдауды міндет етіп белгілейді, бұл отбасымен бірлескен оқылымды (совместное чтение) тұрақты әдетке айналдыру қажеттігін айғақтайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мектепке дейінгі жаста тіл дамыту – мазмұн енгізу емес, баланың табиғи қарым-қатынасқа қосылуын, ойындағы және зерттеудегі белсенділігін, дыбысты сезіну мен сөзді әрекетте қолдану қабілетін біртұтас цикл ретінде ұйымдастыру. Бұл тұрғыдан алғанда, диалогтік өзара әрекет пен диалогтік оқу, әңгімелеуді құрылымдау, ойын және драмаландыру, фонематикалық есту мен дыбыстық мәдениетті мақсатты дамыту, сөздік қорды семантикалық өрістер арқылы жүйелеу және көптілді ортаны ата-анамен серіктестікте басқару – тіл дамытудың өзара байланысқан алты тірегі. ҚР МЖМБС, үлгілік бағдарлама нұсқаулығы және ФГОС ДО мазмұндық желілері осы тіректерді нормативтік деңгейде бекіте отырып, заттық-дамытушы ортаны тілдік белсенділікке шақыратын форматта құруды міндеттейді; ал Ушакова, Алексеева-Яшина және заманауи зерттеулер әдістемелік деңгейде нақты стратегиялар ұсынады. Педагогтің кәсіби рефлексиясы мен мониторинг мәдениеті (сөздік белсенділік индексі, дыбыстық мәдениет көрсеткіштері, әңгімелеу сапасы) ұсынылған әдістердің тұрақты нәтижеге айналуын қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары (03.08.2022 ж., №348 бұйрық). Қолжетімді: adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031. Адилет

[2] Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы (IRRD/ҰБА). Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасын іске асыру жөніндегі нұсқаулық (2022). Қолжетімді: https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/2022/12/rukovodstvo_kz_131222.pdf. Университет Барлыгасара Убаева

[3] Министерство просвещения РФ. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования (ФГОС ДО). Образовательная область «Речевое развитие». Қолжетімді: <https://fgos.ru/fgos/fgos-do/>. fgos.ru

[4] Ушакова О.С., Струнина Е.М. Методика развития речи детей дошкольного возраста

(учебно-методическое пособие). Қолжетімді (PDF): [https://ds1.edu.korolev.ru](https://ds1.edu.korolev.ru/wp-content/uploads/sites/43/2020/03/%D0%A3%D1%88%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%9E.%D0%A1-%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%95.%D0%9C-%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B8-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0.pdf)

[5] Алексеева М.М., Яшина Б.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников (оқу құралы). Қолжетімді (PDF): <https://innostud.am/application/library/fdc5de09.pdf>. innostud.am

[6] Юрьева М.В. Формирование словарного запаса детей дошкольного возраста. CyberLeninka ашық репозиториі. Қолжетімді: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-slovarnogo-zapasa-detey-doshkolnogo-vozrasta>. КиберЛенинка

[7] Зотова И.В. Особенности развития словаря дошкольников. CyberLeninka ашық репозиториі. Қолжетімді: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-slovary-a-doshkolnikov>. КиберЛенинка

[8] Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. Әдістемелік нұсқау хат (2022–2023 оқу жылы). Қолжетімді (PDF): <https://uba.edu.kz/storage/app/media/2022-2023%20%D0%BE%D2%9B%D1%83%20%D0%B6%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D0%BD%D1%8B%D2%A3%20%D3%98%D0%9D%D0%A5.pdf>. Университет Барлыгасара Убаева

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.